10 — ئەسىردىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ھاكىمىيەت چۈشەنچىسىگە بىر نەزەر

ۋەلى

شىنجاڭ تارىختىكى چوڭ مەدەنىيەت — قەدىمكى يۇنان - رىم مەدەنىيىتى، قەدىمكى ھىندى مەدەنىيىتى، قەدىمكى جۇڭگو مەدەنىيىتى ۋە ئۈچ چوڭ دىن — بۇددا دىنى، خىرىستىيان دىنى، ئىسلام دىنىنىڭ ئۇچراشقان تۈگۈنى غەربىي يۇرتقا جايلاشقان. ھالبۇكى، شۇ چاغلاردا «بىرونزا يولى»، «شاھرايى ئەبرىشىم»، «كارۋان بۈيۈك» دەپ ئاتالغان، XIX ئەسىرنىڭ 60 - يىللىرىدا گېرمانىيىلىك سەيياھ رىچت. خوفېن تەرىپىدىن «يىپەك يولى» دەپ ئاتالغان بۈيۈك كارۋان يولى دەل مۇشۇ ئۈچ چوڭ مەدەنىيەت، ئۈچ چوڭ دىنىنىڭ شەرق بىلەن غەربكە تارقىلىشىدىكى بىردىنبىر يول ئىدى.

ئۇيغۇرلار ئۆزلىرى جايلاشقان مۇشۇنداق ئەپلىك جۇغراپىيىلىك شارائىتتىن پايدىلىنىپ، شەرق بىلەن غەربنىڭ مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇشىدا ئۆزلىرىنىڭ ئالاھىدە رولىنى جارى قىلدۇرۇپ كەلدى.

مىلادى 646- يىلىدىن 840 - يىلىغىچە بولغان ئارىلىقتا ئورخۇن دەرياسى بويىدىكى ئۆتۈكەن رايونىدا ئوردۇ بالىقنى پايتەخت قىلغان بۈيۈك ئورخۇن ئۇيغۇر دۆلىتى بىلەن تۇرپان - بېشبالىق ئۇيغۇر ئىدىقۇتلۇقى قەدىمكى ئۇيغۇرلارنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت تارىخىدا شانلىق سەھىپىلەرنى ياراتقانىدى. ئۇيغۇرلار ئورخۇن ئۇيغۇر دۆلىتى بىلەن تۇرپان ئۇيغۇر ئىدىقۇتلىقى مەزگىلىدىلا قۇللۇق تۈزۈمىدىن فېئوداللىق تۈزۈمىگە كۆچۈشتەك زور ئىجتىمائىي ئۆزگىرىشنى ئاساسەن تاماملىغان. سىياسىي، ئىقتىسادىي، ھەربىي ۋە ئىدېئولوگىيە، پەلسەپە، قانۇن، ئەخلاق قاتارلىق جەھەتلەردە پىشىپ يېتىلگەن، ئەتراپلىق، تولۇق تەرەققىي قىلغانىدى، كېيىنكى فېئوداللىق جەمئىيەتتە بارلىققا كەلگەن مەرىپەت ئويغىنىشى ئۈچۈن مۇستەھكەم ئاساس سالغانىدى.

IX ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا بالاساغۇن بىلەن قەشقەرنى پايتەخت قىلىپ قۇرۇلغان قاراخانىلار دۆلىتى ئورخۇن - ئۇيغۇر دۆلىتى بىلەن تۇرپان ئۇيغۇر ئىدىقۇتلۇقىنىڭ داۋاملىشىشى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. قاراخانىلار دۆلىتى غەربىي يۇرتتا قۇرۇلغان مۇسۇلمان ئۇيغۇر دۆلىتى ئىدى. ھالبۇكى، ئۆز

ۋاقتىدا ئۇيغۇرلار تەركىبىدىكى «قارا ياغما»لار كېيىنكى چاغلاردا قەشقەر، قاراخانىلارنىڭ ھۆكۈمرانلىق تەۋەلىكىگە ئەنسىزلىپ كىشىلەر ئىدى. بۇ دۆلەت ھۆكۈم سۈرگەن دەۋردە، غەربىي يۇرتتىكى تۈركىي تىللىق خەلقلەرنىڭ كۆپ قىسمى ئىسلامىيەتنى قوبۇل قىلىپ، ئىسلام مەدەنىيىتى دائىرىسىگە كىردى. تارىختا پارلاق غەربىي يۇرت بۇددىزم مەدەنىيىتىنى بەرپا قىلغان ئۇيغۇرلار قاراخانىلار دەۋرىگە كەلگەندە ئىسلام مەدەنىيىتى بىلەن ئۇچراشتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇيغۇرلار تارىخىدا «ئۇيغۇر ئىسلام مەدەنىيىتى» دەپ ئاتالغان تارىخىي تەرەققىيات دەۋرى باشلاندى. شۇسەۋەبتىن، ئۇيغۇرلارنىڭ ھاكىمىيەت چۈشەنچىسى، ئومۇمىي جەھەتتىن ئېلىپ ئېيتقاندا، قەدىمكى ئۇيغۇرلارنىڭ مۇنتەزىل ھاكىمىيەت چۈشەنچىلىرىنىڭ داۋامىدۇر. باشقىچە قىلىپ ئېيتساق، قاراخانىلار XI ئەسىردە ۋۇجۇدقا كەلتۈرگەن يۈكسەك سىياسىي ۋە مەدەنىيەت مۇۋەپپەقىيەتلىرى قەدىمكى ئۇيغۇرلارنىڭ سىياسىي، مەدەنىيەت مۇۋەپپەقىيەتلىرى ئاساسىدا بارلىققا كەلگەن مۇۋەپپەقىيەتلەر ئىكەنلىكى ھەممە ئېتىراپ قىلغان ھەقىقەتتۇر.

قاراخانىلار ئىسلامىيەتنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىن، ئابباسىيلار ۋە سامانىيلارنىڭ بەزى ئەنئەنىلىرى، ھەتتا ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكنىڭ بەزى ئەنئەنىلىرىدىكى مۇھىم ئامىللارنى ئۆزىگە قوشۇۋېلىش ئارقىلىق مەيدانغا كەلگۈرگەن يۈكسەك مەدەنىيەتنى دەل ئەنە شۇ ئۇيغۇر ئۇلى ۋە تەجرىبىسى ئۈستىگە قۇرغانىدى. ئىسلامىيەتنىڭ تۇرپان - بېشبالىق ئۇيغۇر ئىدىقۇتلىقىغا تارقالغانلىقى قاراخانىلارنىڭ تارىم ئويمانلىقى بويىدىكى يەكەن، كۇچا، خوتەن ۋە باشقا ئۇيغۇر شەھەرلىرىنى پەتھ قىلغاندىن كېيىن يۈز بەرگەن ھادىسىدۇر. دېمەك، بۈگۈنكى شىنجاڭ ئۇيغۇر

نەرسىلەرگە ئېرىشەلىۋالماسلىق كېرەك، دەپ كۆرسەتكەن.

بىچۇرىننىڭ تەرجىمە ئەسەرلىرى ھەجمىنىڭ كۆپلۈكى، تەرجىمىسىنىڭ ئېنىق، سۈپەتلىكلىكى جەھەتتىن ئەينى چاغدا روسىيە بويىچە 1-ئورۇندا تۇراتتى. شۇڭلاشقا بىچۇرىندىن كېيىن تەتقىقات ئىشلىرىغا ئارىلاشقان رۇس ئالىملىرى ۋ. گرىگورىيېۋ، ۋ. رادلوف، ن. ۋ. ۋېسىلوۋسكىي، ۋ. بارتولد، ك. ئىنىستىرانسىۋ، گروم - گرژىمايلو قاتارلىقلار ئۆز ئىلمىي تەتقىقاتلىرىدا بىچۇرىننىڭ تەرجىمىسىنى ئاساس قىلغان. بىچۇرىن جۇڭگونىلا ئەمەس، بەلكى پۈتكۈل مەركىزىي ئاسىيانى، جۈملىدىن ئۇيغۇرلارنىڭ تارىخىنى روسىيە بويىچە باشقىلاردىن ئىلگىرى تەتقىق قىلىشقا كىرىشكەن. لياڭ سۇلالىسى تارىخىنى تۇنجى قېتىم تەرجىمە قىلغان.

ئاپتونوم رايونىدا ياشاۋاتقان ئۇيغۇرلارنىڭ ئەجدادلىرىنىڭ ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىشىمۇ دەل ئەنە شۇ قاراخانىيلارنىڭ تارىخى بىلەن بىۋاسىتە مۇناسىۋەتلىكتۇر.

تارىخىي ماتېرىياللارغا قارىغاندا، قاراخانىلار دۆلىتىنىڭ تارىخى ھەققىدە پەقەت X ئەسىرنىڭ ئىككىنچى يېرىمىدىن باشلاپ بەزى مۇھىم مەلۇماتلار بېرىلىشكە باشلىغان. بۇغرا قاراخان ھارۇن بىن مۇسا مىلادى 992 - يىلى ماۋرا ئۇننەھرنى ئالغاندىن كېيىن ۋە 999 - يىلى سامانىيلار دۆلىتى ئېلىكخان ناسىر بىن ئەلى تەرىپىدىن مۇنقەرز قىلىنغاندىن كېيىن، ئىسلام تارىخچىلىرى بولۇپمۇ غەزنەۋىيلەر دۆلىتىنىڭ تارىخچىلىرى قاراخانىلارنىڭ غەربىي قىسمى ھەققىدە خېلىلا ئەتراپلىق مەلۇمات بېرىشكە باشلىدى. بولۇپمۇ XI ئەسىرنىڭ ئىككىنچى يېرىمىدا يېزىلغان ئىككى يىرىك ئەسەر: «قۇتادغۇ بىلىك» ۋە «تۈركىي تىللار دىۋانى» دا قاراخانىلارنىڭ مەدەنىيەت ھاياتى، مەمۇرىي ۋە ھەربىي تەشكىلاتى ھەققىدىمۇ خېلى قىممەتلىك مەلۇماتلار بېرىلدى. ئەگەر بىز بۇ مەلۇماتلارنى ئەينى دەۋرگە ئائىت ۋە سىققىلەر، مەھكىمە خاتىرىلىرى، يەر سېتىش ھۆججەتلىرىگە ئوخشاش ماتېرىياللارنى ئاساس قىلغان ھالدا باشقا مەنبەلەر بىلەن، مەسىلەن، سەلچۇقلار دۆلىتىنىڭ مەشھۇر ۋەزىرى نىزامۇلمۇلكنىڭ مەشھۇر ئەسىرى «سىياسەتنامە» قاتارلىق باشقا مەنبەلەر بىلەن تولۇقلىساق ۋە بېكىتسەك، قاراخانىلارنىڭ دۆلەت تەشكىلاتى ھەققىدىكى بەزى ئۆزگىرىشلەرنى بىلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولالايمىز. XI ئەسىردە قاراخانىلارنىڭ دۆلەت تەشكىلاتى ھەققىدە يېزىلغان مەلۇماتلارنىڭ كۆپچىلىكى شۇ ئەسىرنىڭ يېرىمى بىلەن مۇناسىۋەتلىك، چۈنكى قاراخانىلارنىڭ دۆلەت گەۋدىسىنى تەشكىل قىلغان ياغما، قارلۇق، چىگىل ۋە توخسى ... لارغا ئوخشاش ئۇيغۇر قوۋملىرى ئىسلامىيەتنىڭ ئىدارە قىلىش ئۇسۇلى بىلەن ئادەتلىرىنىڭ ئۆزىگە يېتەرلىك دەرىجىدە تەسىر كۆرسەتكەنلىكىگە قارىماستىن، رىچىلىق ئۇسۇللىرىنى ۋە ئەنئەنىلىرىنى ساقلاپ قالغانىدى.

قاراخانىلار ئۇيغۇرلىرىنىڭ ھاكىمىيەت چۈشەنچىسى، دۆلەت ۋە سىياسىي ئىقتىدار ئۇقۇملىرى، ھۆكۈمدارلاردا بولۇشقا تېگىشلىك خۇسۇسىيەتلەر، ھۆكۈمدار بىلەن پۇقرالارنىڭ مۇناسىۋەتلىرى توغرىسىدىكى مەزمۇنلار شۇ مەزگىلدە يۈسۈپ خاس ھاجىپ تەرىپىدىن يېزىلغان ئۇيغۇر سىياسەتنامىسى «قۇتادغۇ بىلىك» تە ئۆز ئىپادىسىنى تاپقانىدى. ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنئەنىۋى ھاكىمىيەت چۈشەنچىسى، ھۆكۈمرانلىق ئالامەتلىرى، ھۆكۈمدارنىڭ كۈندىلىك ھاياتى ۋە

ئۇنىڭ ساراي ئەمەلدارلىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋەتلىرى ۋە شۇنىڭدەك ھۆكۈمـ
دارنىڭ خوتۇنلار ۋە شاھزادىلەر بىلەن مۇناسىۋەتلىرى قاتارلىق جەھەتلەرنى
ئۆز ئىچىگە ئالاتتى؛ ھۆكۈمرانلىق ئورگىنى تەرتىپ بويىچە خاقان، يۇغرۇش
(ۋەزىر)، يابغۇ، ساغۇن، كۆل ئېركىن، چۇۋى، تۇكسىن، ئىنال، تارخان ياكى
بولسا خاقان، تەركەن (خوتۇن)، ئېلىتمىش بەگ، ئەرئۆگە (مۇشاۋىر)، يوغرۇش،
يابغۇ، چاۋلى بەگ، تېگىن بەگ، ئىنانچ بەگ، كۆك ئايوق، ئۆگە قاتارلىقلار-
دىن تەشكىل قىلىناتتى. ساراي تەشكىلاتى ئۇلۇغ ھاجىپ، خاس ھاجىپ ۋە ھاجىپ-
لار، قوۋۇقچىباشى (ئىشىك ئاغىسى)، بۇيرۇقلار (ھەربىي ۋەزىر)، جاندار (قوغ-
دىغۇچى)، سىلاھدار (قورالچى)، ئەلەمدار (بايراقچى) ۋە شۇنىڭدەك خاقاننىڭ
ئامان - ئىسەنلىكى بىلەن بىۋاسىتە مۇناسىۋەتلىك بولغان ئاشچىباشى (ئاشپەز-
لەر باشلىقى)، ئىدىشچىباشى (ئىچىملىك باشقۇرغۇچى)، ئېلباشى (ئاتخانا باشلىقى،
مىراخور)، جامەدار (كىيىمچى) ۋە شۇنىڭدەك ئالىي دۆلەت ئەركانلىرىدىن تەركىب
تاپاتتى، دۆلەتنىڭ ھەر دەرىجىلىك ھۆكۈمرانلىق ئورگانلىرى خەلىپەت (يەنى
نائىب -- باش ۋالىي)، كېڭەش مۇئەسسەسەسى ۋە بۇ مۇئەسسەسەدە ئىشلەيدىغان
مەسلىھەتچىلەر، يۇغرۇش (ۋەزىر) لەر، بۈيۈك دىۋان ۋە ھەر دەرىجىلىك يەرلىك
دىۋانلار قاتارلىقلاردىن تەركىب تاپاتتى، قاراخانىلارنىڭ يەرلىك تەشكىلات-
لىرى ئۇيغۇرلارنىڭ دۆلەتنى ئىدارە قىلىش ئەنئەنىسى بويىچە «ئىككىلىك
تەشكىلات» ئاساسىدا ئىدارە قىلىش ئۇسۇلىنى يولغا قويغانىدى. قاراخانىلار دۆلىتى
شەرق ۋە غەرب دەپ ئىككى قىسىمغا ئايرىلغاندىن كېيىن، دۆلەتنىڭ شەرقىي قىسمى
بىۋاسىتە بۈيۈك خاقاننىڭ ئىدارىسى ئاستىدا بولۇپ كەلدى، دۆلەتنىڭ غەربىي
قىسمىنى بۈيۈك خاقاننىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك ھاكىمىيىتىنى ئېتىراپ قىلىشتەك
ئالدىنقى شەرت ئاستىدا، خانىدان ئەزاسىدىن بىرى ئىدارە قىلاتتى. بۇنداق
ھۆكۈمرانلار ئېلىكخان. شاھزادە. شاھنە (ھەربىي ۋالىي) دېيىلەتتى، ۋىلايەتلەر
«ئېل» دەپ ئاتىلاتتى، ئېلبەگلىرىنىڭ قول ئاستىدا يەنە كەتخۇدا (يەرلىك ۋەزىر
ۋە ياكى رايون ۋەزىرى)، ئامىل (ياكى ئىمگا، شەھەر، ناھىيىلەرنىڭ مالىيە
ئىشلىرىنى باشقۇرىدىغان ئەمەلدار)، رەئىس، مۆھتەسىپ (شەھەر مەمۇرىيىتىنى
باشقۇرىدىغانلار)، خاتىپ (شەھەر -- ناھىيىلەردىكى گومروك، ئۆتكەللەرنىڭ
قوماندانى)، پوچتا -- ئالاقە ئىشلىرىنى بېجىرىدىغان ئەشكىنچى، پەيكلەر، كۆك-
يۈك، تۇدۇن (يېزىلاردا سۇ تەقسىم قىلىپ بېرىدىغان ئاقساقاللار)، چوپان،
قۇرۇغۇچى (يېزا ئاقساقاللىرىنىڭ ياردەمچىسى) قاتارلىق ھەر دەرىجىلىك ئەمەل-
دارلار بولاتتى:

يەرلىك ھەر دەرىجىلىك تەشكىلاتلار ئۆزلىرىنىڭ خىزمەت ھوقۇقىنى ھۆكۈمدار نامىدىن يۈرگۈزەتتى، بۇنداق يەرلىك ھەر دەرىجىلىك تەشكىلاتلارنىڭ باشلىقلىرى ۋە بۇ تەشكىلاتلاردا ئىشلەيدىغان ئىمگا (باجگىر)، غالچا، دورغا، قازىل قۇززات، دادخاھ، بىتىكچى، باخشى ۋە باشقىلار قاراخانىلار دۆلىتىنىڭ پۈتكۈل دۆلەت ماشىنىسىنىڭ ئايرىلماس تەركىبىي قىسمى بولۇپ ھېسابلىناتتى ؛

قاراخانىلارنىڭ دۆلەت تۈۋرۈكى بولغان ئارمىيە ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنئەنىسى ۋە ئالدىن بەلگىلەنگەن قاتتىق تەلەپ بويىچە تۈزۈلگەنىدى. قاراخانىلارنىڭ ئارمىيىسى گۋاردىيە قىسىملىرى — ساراي مۇھاپىزەتچىلىرى قوشۇنى، خاس قوشۇنلاردىن تەركىب تاپقاندىن باشقا، يەنە قاراخانىيلارنىڭ ھۆكۈمرانلىق گورۇھىدىكىلەرنىڭ، ۋالىيلارنىڭ ۋە باشقا دۆلەت خادىملىرىنىڭ ھەربىي كۈچلىرىمۇ قاراخانىلار دۆلىتىنىڭ ئارمىيىسىنى ۋۇجۇد قا كەلتۈرگۈچى كۈچ بولۇپ ھېسابلىناتتى. چىگىل، قارلۇق، ئوغراق ۋە قاراخانىلار دۆلىتىنىڭ تەركىبىدىكى باشقا خەلقلەرنىڭ ھەربىي كۈچلىرىمۇ قاراخانىيلار ئارمىيىسىنى تەشكىل قىلىدىغان مۇھىم تەركىبلەر بولۇپ ھېسابلىناتتى. قارانلار ئارمىيىسى ھەر دەرىجىلىك جەڭگىۋار بىرلىكلەردىن تەركىپ تاپاتتى. بۇ جەڭگىۋار بىرلىكلەر تۈرلۈك ھەربىي ھەرىكەتلەردە ئۆزلىرى زىممىسىگە ئالغان جەڭگىۋار ۋەزىپىلەرگە ئاساسەن ۋە ئالدىن بەلگىلەنگەن تاكتىكا، ستراتېگىيە بويىچە ئىش كۆرەتتى. ئارمىيىنىڭ تەرتىپ- ئىنتىزامى قاتتىق ئىدى. قونالغۇ ۋە قارارگاھلىرى تۈرلۈك يەر شارائىتلىرىنىڭ تەلىپى بويىچە ئورۇنلاشتۇرۇلاتتى. كېچىلىك ۋە كۈندۈزلۈك ھەرىكەتلەر بەلگىلىك يۆنىلىش، ئىم (پارول) بويىچە بولاتتى. قاراخانىيلار ئارمىيىسى خەۋەر، ئالاقە، ئاخبارات ئىشلىرىغا ھەممىدىن بەك ئەھمىيەت بېرەتتى ۋە بۇنى تۈرلۈك ۋەزىپىلەرنى ئورۇنداشتىكى ئالدىنقى شەرت دەپ ھېسابلايتتى. ھەربىي قىسىملاردىكى ھەردەرىجىلىك قوماندانلارنىڭ ئۇنۋانلىرى بولاتتى ۋە بۇ قوماندانلارغا تەۋە جەڭگىۋار بىرلىكلەر مۇئەييەن ساندىكى ئەسكەرلەردىن تەركىب تاپاتتى. ئەسكەرلەر يەنە پىيادىلەر، ئاتلىق ئەسكەرلەر (چەۋەنداز)، توغچى، كىشچى، قۇشچى، ئوقچى، ياكى نەيزىچى، سىپەرچى، مەشئەلچى . . . دېگەندەك ئەسكىرىي تۈرلەرگە بۆلۈنەتتى. قاراخانىلاردا دۆلەت مۇداپىئە ئىشلىرىنى باشقۇرىدىغان مەخسۇس ئەمەلدارلىق — «دىۋانى ئارىز» ۋە «دىۋانى جەيىش» دەپ ئاتىلىدىغان مەخسۇس دىۋان بار ئىدى. بۇ دىۋانلار ئارمىيىنىڭ مۇلازىمەت ۋە ئېھتىياجلىرىغا مەسئۇل بولۇپ، ئەسكەرلەر-

نىڭ مائاشلىرىنى تارقىتىشقا مەسئۇل ئىدى. ئۇلار يەنە بەلگىلىك سۈرۈك ئىچىدە ئەسكەرلەرنى يوقلىما قىلىپ تۇرۇشقا مەسئۇل بولاتتى. بۇنداق يوقلىما «ئاي بېتىك» دېيىلەتتى، يۈرۈش ئۈستىدىكى ئارمىيىنىڭ بىر قىسمى يەزەك (ئاۋانگارد كۈچ — چاپاۋۇل قىسىم) دەپ ئاتىلاتتى. دۈشمەنلەردىن تىل تۇتۇشقا مەسئۇل بولغان جەڭچىۋار ئەترەتلەر «تۇتقاق» دېيىلەتتى. بۇلاردىن كېيىن ماڭىدىغان قوشۇن «يورتوغ» (مۇھاپىزەتچى) قوشۇن دېيىلەتتى. يورتوغ قىسىم ھۆكۈمدارلارنىڭ ئالدىدا ئېلىپ مېڭىلىدىغان بايراقلار، تۇغلار، كۈرزە، ۋە قوش ئات (زاپاس ئاتلار) نى ئېلىپ مېڭىشقا مەسئۇل ئىدى. ئەسكىرىي تەرتىپنى تۈزەيدىغانلار «چاۋۇش» (پاترول) دېيىلەتتى. ئەسكەر جەڭگە كىرىشتىن ئىلگىرى بىر - بىرىنى تونۇش ئۈچۈن نەيزىلىرىگە تانغۇق بەچكەم دېيىلىدىغان يىپەك لېنتا ياكى قوتاز قۇيرۇقلىرىنى باغلىۋالاتتى. جەڭدە قوشۇن «مەيمەنە — يۈرەك-مەيسەرە» شەكلىدە تىزىلغان، يەنى ئۈچبۆلۈكلۈك جەڭچىۋار گۇرۇپپىلاردىن تەركىب تاپاتتى. بۇنداق ئۈچبۆلۈكلۈك جەڭچىۋار گۇرۇپپىلاردىن يەر شارائىتىنىڭ ئۆزگىرىشىگە ئەگىشىپ ئالدى ياكى كەينى «مەيمەنە — يۈرەك ـ مەيسەرە» جەڭچىۋار شەكلى بارلىققا كېلەتتى. بۇنداق تاكتىكا تارىختا «بۆرە ئويۇنى» ياكى «تۇران تاكتىكىسى» دەپ ئاتالغانىدى. قوشۇندىكى جەڭچىۋار بىرلىكلەر ھەر ئۈچ جەڭگىۋار گۇرۇپپىدىن بىر ئوتاغ (بىر بەن) تەشكىل قىلىناتتى، بۇنىڭغا ئوتاغ باشى باشچىلىق قىلاتتى. ھەر 25 — 20 كىشى ھايىل (بىر پەي) بولاتتى. بۇنىڭغا بىر ھايىل باشى باشچىلىق قىلاتتى. ھەرئون ئوتاغ 30 دىن 100 گىچە ئەسكەردىن تەركىب تاپاتتى، ھەر ئون ئون ئوتاغ (يەنى 800 دىن 1000 غىچە بولغان ئەسكەر) بىر كىچىك قوشۇن، ھەر تۆت كىچىك قوشۇن بىر ئوتتۇرا قوشۇن (4000 ئەسكەر) بولاتتى.

يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ سۆزىدىن مەلۇم بولۇشىچە، سۇباشى بولغان كىشى:

— يۈرىكى سوقۇشتا يولۋاسنىڭ يۈرىكىدەك، تۇتۇشقاندا بېلىكى قاپلاننىڭ بېلىكىدەك بولۇشى كېرەك؛

— توڭگۇزدەك تەرسا، بۆرىدەك كۈچلۈك، ئېيىقتەك دەھشەتلىك ۋە قوتازدەك ئۆچ ئالغۇچى بولۇشى كېرەك؛

— قىزىل تۈلكىدەك ھىيلىگەر، بوغرا تۆگىدەك ئاداۋەتچى بولۇشى كېرەك. ھىيلىگەرلىك ۋە قوۋلۇقنىڭ يوللىرىنى بىلىشى كېرەك، چارىسىنى تاپقۇچىغا يولۋاسمۇ باش ئېگىدۇ؛

— ئۆزىنى سېغىزخانىدەك سەگەك تۇتۇشى، قىيا قوزغۇنىدەك ھەر دائىم يىراقنى كۆرىشى كېرەك؛

— غەيرەتتە ئارسلاندەك بولۇشى كېچىلىرى ھوقۇشتەك ئويغاق تۇرۇشى كېرەك؛

— سۆزى راست بولۇشى، دىگىنى ئىشەنچىلىك بولۇشى كېرەك. ئادەم بۇ خىل سۈپەتلەر بىلەن جەڭچى ۋە ئۆز ئىشىنىڭ ئەھلى بولالايدۇ. جەڭچى ھەر قاچان قورال تۇتىدۇ. ئۇ دۈشمەننى يوقىتىدۇ ۋە غەلىبە قىلىدۇ.

قىسقىسى، يۈسۈپ خاس ھاجىپ قاراخانىلار سۇلالىسىنىڭ ھۆكۈمرانلار سىنىپىنىڭ مەنپەئەتىنى قوغداش ئۈچۈن، دۆلەتنى ئىدارە قىلىش ئىشىدا بارلىق تىرىشچانلىقلارنى كۆرسەتتى. ئۇ يازغان شاھانە ئەسەر — «قۇتادغۇ بىلىك» نى تېخىمۇ چوڭقۇر تەتقىق قىلىش قاراخانىلارنىڭ ھاكىمىيەت تۈزۈلمىسىنى چۈشىنىشتە مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە.

بۇ كىتابتا ئۇيغۇرلار فېئوداللىق جەمئىيەتكە كۆچكەندىن كېيىن قۇرغان فېئودال سۇلالە — قاراخانىلارنىڭ پۈتكۈل دۆلەت ماشىنىسىنىڭ فۇنكسىيىلىك رولى ھەققىدە بىر قەدەر ئەتراپلىق، تولۇق مەلۇمات بېرىلگەن. بۇ ئەسەر دۆلـ تىمىزنىڭ ئىچى - سىرتىدا قاراخانىلارنىڭ سىياسىي ھاكىمىيەت شەكلى چۈشەنـ دۈرۈلگەن تۇنجى تەتقىقات نەتىجىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.